

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCANDA AQRAR SAHƏNİN DÖVLƏT
TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ**

İxtisas: 5307.01 – İqtisadi nəzəriyyə

Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: **Vüsalə Mirsəməd qızı Abbasova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Gülşən Zahid qızı Yüzbaşıyeva

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
İsa Hüseyn oğlu Aliyev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elşən Əli oğlu İbrahimov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azər Maarif oğlu Pənahov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat
İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor

Nazim Müzəffər oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Sevda Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor

Fuad Əlinağı oğlu Qənbərov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövr qloballaşmanın və iqtisadi integrasiyanın genişləndiyi bir dövr kimi xarakterizə edilir. Bu dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafı kompleks sahələrin tərəqqisini də özündə birləşdirməlidir ki, proses olaraq dövlətin rolu elmi-nəzəri baxımından təsbit edilsin. Bu rol dövlət tənzimlənməsi kimi ifadə olunaraq iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü göstərməlidir.

Həm global meyillər, həm də daxili amillər inkişafın əsas dayaqlarından hesab olunan və qeyri-neft sektoru kimi aqrar sahənin davamlı tərəqqisi üçün zəruri rol oynayır. Bu rolun səviyyəsindən asılı olmayaraq dövlətin qayğısı bu sahəyə hər zaman aktual olmuşdur.

Bazar münasibətləri şəraitində aqrar sahədə məhsuldar qüvvələrin ərazi üzrə kompleks inkişafının təmin edilməsi və ayrı-ayrı regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf fərqlərinin aradan qaldırılması da, həm elmi həm də real təcrübənin qarşısında duran aktual məsələ olmaqla, bu sahədə həyata keçirilən dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir. Bunlarla yanaşı, aqrar sahənin regional baxımından dövlət tənzimlənməsində maddi-texniki resurslardan istifadənin səmərəliliyi, müxtəlif təsərrüfatlarda əsas fondların istismar dərəcəsi, həmçinin ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı qurumlarının istehsal istiqamətlərindəki fərqlərin də nəzərə alınması vacib hesab etdiyimiz problemin əsas tərkib hissələrinə aiddir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət aqrar bazanın ən mühüm məhsul növlərinin tədarükçüsü kimi çıxış edir və ona görə də dövlət tədarükünün səmərəliliyi üçün, onun bu prosesə aktiv qoşulması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı üçün dövlət sifarişlərinin iqtisadi rayonlar miqyasında davamlılığını da təmin etmək lazımdır. Müasir mərhələdə aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı həm də kənd təsərrüfatı və emal sənayesində elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərindən istifadə edilməsi, innovasiya bazasının, eləcə də informasiya, konsaltinq və digər infrastruktur sahələrin yaradılmasından da bilavasitə asılıdır ki, bu da dövlətin iqtisadi

tənzimləyiciləri və stimullaşdırma vasitələri hesabına təmin edilə bilər.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi məsələləri həm keçmiş inzibati-amirlik sistemində, həm də azad bazar münasibətləri şəraitində mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş və etməkdədir. Lakin, yeni iqtisadi sistemdə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi və ona regional baxımdan yanaşmalar xüsusi aktualıq kəsb edir. Ümumiyyətlə, aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi mexanizminin formalaşması, mövcud vəziyyəti və inkişafı yollarının təkmilləşdirilməsi, bu fəaliyyətin regional xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin aqrar sahibkarlığın inkişafı şəraitində kooperasiya və inteqrasiya əlaqələrinin, təşkilati və iqtisadi mexanizmlərin formalaşması məsələləri iqtisadçıların, xüsusən də aqrar sahənin problemləri ilə məşğul olan alimlərin tədqiqat predmetinə çevrilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda bu məsələlər A.K.Ələsgərov, H.B.Allahverdiyev, Ə.Ç.Verdiyev, S.V.Salahov, İ.V.Əhmədov, İ.Ş.Qarayev, A.T.Əhmədov, H.A.Xəlilov, İ.H.Aliyev, İ.D.Abasov, M.M.Fərzəliyev, R.Ə.Balayev, İ.H.İbrahimov, B.X.Ataşov, N.V.Əlibəyov, İ.M.Xeyirxəbərov, A.F.Abbasov, V.H.Abbasov, S.M.Mikayılova və digər alimlərimiz tərəfindən geniş tədqiq olunmuşdur.

Rusiya və digər xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərindən İ.M.Албетова, В.Н. Демьяненко, Д.Дольпе, Л.И.Холод, А.Курносков, П.М.Лукичев, Н.А.Попов, Е.Серова, R.Goodhue, K.Janda və digərlərinin elmi əsərlərində aqrar sahənin tənzimlənməsi, onun regional xüsusiyyətləri həm tarixi, həm də sosial-iqtisadi inkişaf baxımından araşdırılmışdır. Lakin, qeyd etməliyik ki, həm dövlət tənzimlənməsi mexanizminin həm də aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı olan problemləri və onların məzmun elementlərini adları sadalanan alimlər ayrı-ayrılıqda tədqiq etmişlər. Bu vaxta qədər aparılmış tədqiqatların bir çoxunda aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi rayonlar baxımından xüsusiyyətləri, prinsipial məqamları və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsində klaster əsasları tədqiqat işlərində predmetə çevrilmədiyindən məhz bu zərurət dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmiş, elmi yeniliklərin əldə olunmasına imkan verən məqsəd və vəzifələri müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi, milli iqtisadiyyatın aqrar sahəsi götürülmüşdür. Tədqiqatın predmetini isə aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi mexanizmi və onunla bağlı yaranan iqtisadi münasibətlərin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi-müasir mərhələdə qloballaşma xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi mexanizminin nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiq edilməsi və aqrar sahədə dayanıqlı inkişafı şərtləndirən xüsusiyyətlərin və cəhətlərin üzə çıxarılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Belə bir məqsədə nail olmaq üçün, aşağıda göstərilən konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti və məzmun elementlərinin açığlanması;
- aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması fonunda onun dayanıqlı inkişafı və regional xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- aqrar sahənin iqtisadi rayonlar baxımından dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi və iqtisadi qiymətləndirmənin aparılması;
- aqrar sahə üzrə ümumi göstəricilərin mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi və təhlilinin aparılması;
- aqrar sektorda rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsinin klaster əsaslarının müəyyən edilməsi;
- aqrar sahədə dövlətin qiymət tənzimlənməsinin yaxşılaşdırılması yollarının irəli sürülməsi;
- aqrar sahənin maliyyələşmə fəaliyyətində kredit təminatının təkmilləşdirilməsinin əsaslandırılması.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində tarixi, induksiya, iqtisadi təhlil, müqayisə, iqtisadi-riyazi, statistik və klaster yanaşma üsulundan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İqtisadi inkişafın dayanıqlı və davamlı xarakter daşması, həmçinin aqrar sahədə artım meyillərinin əldə olunması dövlət tənzimlənməsinin səmərəli olması ilə mütənəsibdir.

2. Post-neft şəraitində aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də səmərəli fəaliyyət imkanlarına malik olan aqrar bazar infrastrukturunun formalaşdırılmasıdır.

3. Aqrar sahə üzrə subsidiyalaşdırmanın emal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üzrə həyata keçirilməsi bu sahədə iqtisadi inkişafa xidmət edən vacib cəhətdir.

4. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının həcmının artmasına əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

5. Dövlət tənzimlənməsinin aqrar sahə üçün əsas tənzimlənmə obyektlərindən birinə klaster sisteminin təşkilinin sürətləndirilməsi aid edilir.

6. Azərbaycanda aqrar sahə üzrə həyata keçirilən dövlətin qiymət tənzimlənməsi beynəlxalq meyillərin də nəzərə alınması ilə aparılmalıdır.

7. Aqrar sahədə yeni təsərrüfat subyektlərinin yaradılması və onların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi bütövlükdə əsaslı struktur dəyişikliklərinin aparılmasını, istehsalın əsaslı inkişafını və yeniləşməsini tələb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

- Müəyyən edilmişdir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraiti üçün aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi ümumən sistemyaradıcı və sistemqoruyucu funksiyaları üzrə inkişaf etmişdir.

- Göstərilmişdir ki, aqrar sahədə istehsal olunan məhsullar ilə bu sahəyə tələb olunan istehsal vasitələri arasında qiymət paritetliyi ciddi problem olaraq qalır və dövlət tənzimlənməsinin onun həlli istiqamətində daha da gücləndirilməsi tələb olunur.

- Əsaslandırılmışdır ki, aqrar sahədə klaster fəaliyyətinin üstünlükləri daha geniş formada tətbiq edilməlidir.

- Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsində qiymət siyasətinin “sarı zənbil”, “yaşıl zənbil” və “mavi zənbil” tədbirləri əsasında qiymət formalaşması istiqamətləri göstərilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Ölkə və xarici iqtisadçı alimlərinin aqrar sahə üzrə dövlət tənzimlənməsi mexanizmi ilə bağlı fikirləri, əsərləri, hökumətin müvafiq sahəyə aid normativ sənədləri, elmi-praktiki konfransların materialları və bu sahədəki

metodiki işləmələr, dövrü mətbuat, internet materialları və xarici ölkələrin mövcud təcrübələrinin öyrənilib tədqiq edilməsi təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri məsələlərinin və metodoloji əsaslarının işlənməsinə, iqtisadi rayonlar üzrə problemin mövcud vəziyyətini müəyyən edən göstəricilər sisteminin müəyyənləşdirilməsinə, aqrar sahədə tənzimlənmənin prinsipial məqamlarının üzə çıxarılmasına, kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, rəqabətqabiliyyətliliyin təmin olunmasında klaster əsaslarının qeyd edilməsinə, maliyyələşdirmə sistemi üzrə dövlət yardımının və kredit təminatının yaxşılaşdırılmasına dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanması tədqiqatın praktiki əhəmiyyətini əks etdirir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin ayrı-ayrı müddəaları, əldə olunan nəticələr və işdə irəli sürülən təklif, tövsiyələr respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli konfranslarda müzakirə edilmiş, ümumi həcmi 7,5 ç.v. olan 22 məqalə və tezislərdə dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işinin I fəslə 77144 simvol, II fəslə 108163 simvol, III fəslə 58818 simvol olmaqla, nəticə və ədəbiyyat siyahısı ilə birlikdə 283532 simvolu əhatə edir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. AQRAR SAHƏDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1. Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və iqtisadi əsasları.

1.2. Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin formalaşdırılması, dayanıqlığı və regional xüsusiyyətləri.

II FƏSİL. AQRAR SAHƏNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNDƏN İSTİFADƏNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.

2.1. Regionlarda aqrar sahənin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

2.2. Aqrar sahəyə dövlət yardımının müasir vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi.

2.3. Aqrar sahədə ümumi məhsul istehsalının qiymətləndirilməsi və dövlət tənzimlənməsi.

III FƏSİL. AQRAR SAHƏDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN YAXŞILAŞDIRILMASI.

3.1. Aqrar sektorda rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsinin klaster əsasları.

3.2. Aqrar sahədə dövlətin qiymət tənzimlənməsinin yaxşılaşdırılması yolları.

3.3. Aqrar sahənin maliyyələşmə fəaliyyətində kredit təminatının təkmilləşdirilməsi.

NƏTİCƏ.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. İqtisadi inkişafın dayanıqlı və davamlı xarakter daşınması, həmçinin aqrar sahədə artım meyillərinin əldə olunması dövlət tənzimlənməsinin səmərəli olması ilə mütənasibdir.

Dövlətin iqtisadi proseslərin idarə olunmasına müdaxilə etməsi, həmçinin onun tənzimləyici fəaliyyətlə məşğul olması zəruridir və bu aşağıdakı amillərlə bağlıdır: birincisi, cəmiyyətdə elə sosial-iqtisadi problemlər yaranır ki, bazar mexanizmi ilə onların həlli mümkün olmur və hətta bazarın özünün həll edə bilmədiyi problemləri doğurur. Məsələn, işsizlik, gəlirlərin bölgüsündə qeyri-bərabərlik, inflyasiya, inhisarçılıq, böhranlar və sair kimi problemlər bu qəbildəndir; ikincisi, ölkələrarası xarici iqtisadi əlaqələrin yaranması, genişlənməsi, dərinləşməsi və yeni formaların meydana gəlməsi dövlətlərin bu proseslərdə yaxından iştirakını və tənzimlənməsini tələb edir; üçüncüsü, elm, texnika və texnologiya sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin istehsalat tətbiqi nəticəsində istehsalın miqyası artmış, coğrafiyası genişlənməmiş, onun yeni-yeni sahələri meydana gəlmişdir ki, bunun da nəticəsində idarəetmə prosesləri xeyli mürəkkəbləşmişdir. Bütün bu proseslər isə uzunmüddətli proqramların hazırlanması, maliyyələşdirilməsi və həyata keçirilməsi ilə mümkün olur ki, bu da dövlətin iştirakını zəruri edir; dördüncüsü, iqtisadiyyatda insan amilinin rolunun artması ilə yanaşı meydana çıxan sosial problemlərin həlli məqsədilə sosial təyinatlı istehsal və xidmət sahələrinin genişləndirilməsi, sosial proqramların hazırlanıb həyata keçirilməsi və nəticədə əhəlinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi bazar mexanizmi vasitəsilə deyil, dövlətin aktiv fəaliyyəti sayəsində mümkün olur; beşincisi, aqrar sahədə aparılmış iqtisadi islahatlara rəğmən inkişafın lazımı səviyyədə olmaması bilavasitə olaraq dövlətin bu sahəyə təsir imkanlarını həm artırmış, həm də zəruri etmişdir.

Dövlətin iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində iştirakının zəruri olduğunu əsaslandırmaq o demək deyildir ki, yaranmış bütün problemləri dövlət özü həll etməlidir. Təbii ki, dövlət iqtisadi prosesləri bazar qanunlarından və mexanizmlərindən istifadə etməklə

tənzimləyir. Digər tərəfdən isə, bu gün ölkəmizdə sosial-iqtisadi problemlərin həllində özəl bölmə və sahibkarlar mühüm rol oynayır.

Hazırkı şəraitdə heç kəs və heç bir iqtisadi məktəb, iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlətin iştirakının zəruriliyini inkar etmir. Lakin, əsas mübahisə dövlətin iştirakının dərəcəsi və hədləri ətrafında gedir. Həm də, əksər iqtisadçılar yaranmış problemlərin bazar mexanizmi ilə dövlətin tənzimləmə mexanizmindən birgə və qarşılıqlı əlaqədə, səmərəli istifadə etməklə həll edilməsinə tərəfdardırlar. Fikrimizcə, bu cür yanaşmanı doğru hesab etmək mümkündür. İqtisadi proseslərin tənzimlənməsində dövlətin iştirak dərəcəsi bütün ölkələrdə eyni deyildir. Bu bir çox amillərdən, o cümlədən hər bir ölkənin ənənəsindən və iqtisadi gücündən asılıdır. Dövlətin öz funksiyalarını səmərəli şəkildə yerinə yetirə bilməsi üçün maddi imkanlara, tənzimləmə vasitələrinə və tənzimləmə sisteminə, həmçinin lazımı təcrübəyə malik olması vacibdir. İlk baxışda belə görünə bilər ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində əsas məqsəd-bazarın qüsurlarını aradan qaldırmaq, bazar mexanizminin çatışmazlıqlarını tamamlamaq və bazara yardımçı olmaqdan ibarətdir. Əslində isə tənzimlənmənin başlıca məqsədi-iqtisadi sistemin normal fəaliyyətini, səmərəliliyini yüksəltmək və sabit sosial-iqtisadi inkişafını təmin etməkdir.

2. Post-neft şəraitində aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də səmərəli fəaliyyət imkanlarına malik olan aqrar bazar infrastrukturunun formalaşdırılmasıdır.

İnfrastruktur sahələri aqrar bazarın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə, istehsalçı və istehlakçılar arasında qarşılıqlı zəruri əlaqələrin formalaşmasına əlverişli şərait yaratmaqla kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı, daşınması və çatdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu baxımdan, aqrar sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ixtisaslaşdırılmış torpaq, maddi-texniki resurslar bazarlarının yaradılması və inkişafına dövlət tərəfindən təşkilati, texniki və iqtisadi yardımların göstərilməsi perspektiv dövrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Araşdırmalara görə respublikada bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar təcrübə göstərdi ki, real və düzənli

bazar əlaqələrinin yaradılması əvəzinə, istehsala fikir vermədən sahibkarlığı inkişaf etdirmək və kommersiya şəbəkələrini genişləndirmək daxili bazarın formalaşması prosesini ləngitmişdir. Belə ki, Azərbaycan qonşu Rusiya Federasiyası və eləcə də inkişaf etmiş ölkələrlə, İngiltərə, Almaniya, ABŞ-la müqayisədə mühüm ərzaq və kənd təsərrüfatı üzrə aşağı göstəricilərə malikdir. Oudur ki, iqtisadiyyatın elə bazar strukturu formalaşdırılmalıdır ki, milli bazarın yaranması öz təbii yoluna düşsün. Yəni, kommersiya strukturuna nisbətən istehsal və sosial-iqtisadi struktura daxil olan ünsürləri daha tez yer-bəyer etmək, onları özünün həqiqi iqtisadi zəminində qurmaq lazımdır. Hazırda çox cüzi miqdarda məhsullar bütün istehsal tsklindən keçərək (xammaldan başlamış son məhsuladək) milli iqtisadiyyat çərçivəsində istehsal olunur. Respublikada yeni iqtisadi şərait çox ləng formalaşdığından təsərrüfatlar arasındakı iqtisadi əlaqələr müntəzəm olaraq pozulur. Milli məhsullar az istehsal olunur, qiymətlər sürətlə artır. Mövcud iqtisadi potensialın aqrar bazarın formalaşması istiqamətində istifadəsi əvəzinə onun xarici bazarlara axını baş verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar bazarın mühüm elementlərindən birini təşkil edən taxıl bazarının dövlət yardımı vasitəsi ilə tənzimlənməsinin prioritet istiqamətlərinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- dövlətin taxıl fondlarının yaradılması;
- taxıl bazarında infrastrukturun inkişafına yardım göstərilməsi;
- antiinhisar siyasətinin genişləndirilməsi;
- elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərinin formalaşdırılması və bu prosesin reallaşdırılmasında dövlətin maliyyə cəhətdən aktiv iştirakı;
- innovasiya, kadr, texniki siyasətin sürətləndirilməsi;
- istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- taxıl bazarının tənzimlənməsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- taxıl məhsullarının satışı ilə bağlı beynəlxalq müqavilələr üzrə idxal-ixrac siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması.

Xüsusən də qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi mexanizmində əsas istiqamət kimi əhəmiyyət kəsb edən “aqrar proteksionizm prinsipi” aqrar himayəçilik siyasətinin ən mü-

hüm prinsiplərindən, şərtlərindən biridir. Aqrar proteksionizm siyasətində diqqəti çəkən məqamlarından biri ondan ibarətdir ki, bu tədbiri səriştəli şəkildə həyata keçirilməsi ölkənin ərzaq asılılığının qarşısının alınmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə etibarlı təminat yaradır. Göstərmək lazımdır ki, aqrar sahənin tənzimlənməsində aqrar proteksionizm şərtlərinin səmərəli tətbiqi, əsasən dövlət tərəfindən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi vasitəsilə baş verir. Aqrar proteksionizmin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi bütövlükdə aqrar sahənin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli şərait yaradır”.

Ümumiyyətlə, aqrar sahənin kompleks inkişafına təyinatlı və məqsədli dövlət yardımlarının göstərilməsi, proteksionist fəaliyyətin ən mühüm cəhətini təşkil edir. Bu isə bizim fikrimizcə, aşağıdakı amillərlə şərtlənməlidir:

- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına və emal müəssisələrinə investisiya və innovasiya cəhətdən yardımın göstərilməsi;

- yerli məhsul istehsalçılarına xarici bazarın zərərli təsirlərindən qorumaq məqsədilə, onlara iqtisadi yardımların edilməsi;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü və satışı üzrə ixtisaslaşdırılmış dövlət regional fondlarının yaradılması və s.

3. Aqrar sahə üzrə subsidiyalaşdırmanın emal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üzrə həyata keçirilməsi bu sahədə iqtisadi inkişafa xidmət edən vacib cəhətdir.

İllər üzrə aqrar sahədə ÜDM-in artım göstəricilərinə baxdıq-da aydın olur ki, bu artım “stabil” xarakter daşıyıbdır. Əslində Azərbaycanı davamlı iqtisadi inkişafın əldə olunmasını qarşıya məqsəd qoyulduğunu nəzərə alsaq, artımın “stabil” forması qəbuledilən olmalıdır. Belə ki, beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrində və təhlillərdə əsas nəticə ondan ibarət olur ki, ÜDM-in xüsusi çəki-

Cədvəl 1.**Aqrar sahə üzrə əsas iqtisadi göstəricilər (mln.manatla).**

İllər	Aqrar sahədə ÜDM, faktiki qiymətlərlə	K/t-da əsas kapitala yönəldilən investisiyalar	K/t-da əsas istehsal fondları	Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı	Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı	İxrac olunmuş k/t məhsullarının tərkibində emal edilmiş məhsulların çəkisi, faizlə
2000	758,9	7,0	2634,4	1061	27	67,7
2005	1137,9	40,7	3004,6	1732	345	47,2
2010	2344,6	431,0	5099,8	3878	741	67,5
2015	3359,4	356,4	6355,2	5635	990	56,3
2016	3386,8	325,1	6891,2	5632	1158	28,2
2017	3944,1	617,8	7141,2	6580	1235	24,8
2018	4174,8	764,4	7441,1	7010	1406	26,1
2019	4664,2	769,5	8379,9	7836	1596	29,9

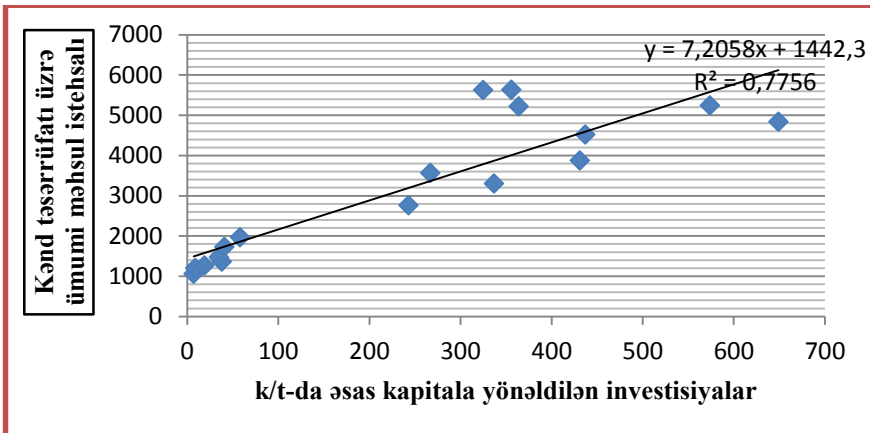
Mənbə: ARDSK-nin və Dövlət Gömrük Komitəsinin materiallarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

sində kənd təsərrüfatı məhsullarının payı nə qədər çox təşkil edərsə, bu əslində həmin ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin aşağı olmasından xəbər verir. Bunu beynəlxalq reytinglər üzrə hesabatlarda da görmək olar. Lakin İEO-lərin bu aspektdə təcrübələrinə baxdıqda, aydın olur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının tərkibində emal olunmuş məhsulların payının çox olması daha qəbul edilən sayılır. Əslində, təqdim edilmiş cədvəl məlumatlarında ümumi məhsul ixracının payı və dinamikası verilsə də, bu məhsulların tərkibində emal olunmuş xüsusi çəki olduqca azdır (son 4 ilə nəzərən). Buna görə də, məqsədəuyğun haldır ki, aqrar sahənin göstəricilər baxımından inkişaf etdirilməsində əsas hədəf emal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının payının artırılması olmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarına görə 2000-ci ildə emal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsulları ixracın strukturunda 67,7%, 2005-ci ildə 47,2%, 2010-cu ildə 67,5%, 2015-ci ildə 56,3% olmuşdur. 2016-cı ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının xammal kimi ixracı üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Belə ki, 2016-cı ildə emal olunmuş kənd təsərrüfatı

məhsulları ixrac olunmuş məhsulların strukturunda 28,2%, 2017-ci ildə 24,8%, 2018-ci ildə 26,1%, 2019-cu ildə isə 29,9% təşkil etmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT-yə üzvlük tələblərindən biri kimi kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması baxımından bu aspektdə ixracın subsidiyalaşdırılması müasir dövr üçün daha aktual hesab olunur.

4. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının artmasına əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Aşağıdakı qrafikdə kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı ilə kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar arasında əlaqə qrafikindən bunu daha aydın görmək olar.

Qrafik 1. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı ilə kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar arasında əlaqə.

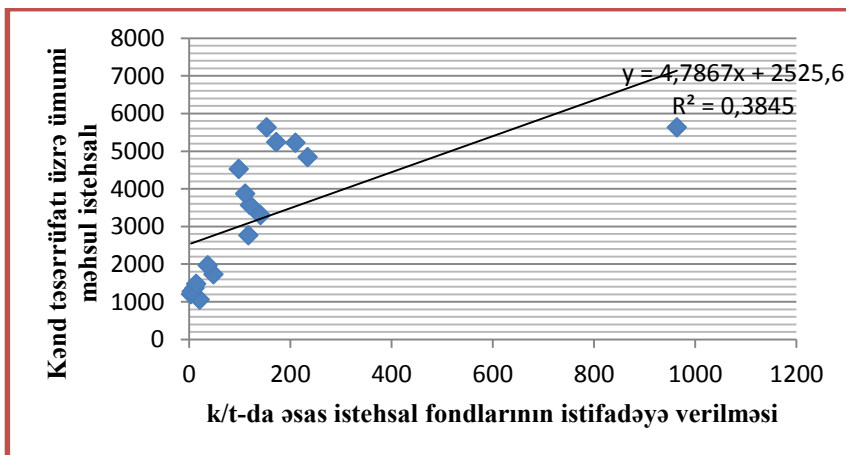
Qrafikdən göründüyü kimi kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı ilə kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar arasında Çeddok şkalasına əsasən (0,7-0,9) yüksək korrelyasiya əlaqəsi vardır. ($R^2 = 0,7756$; $D=0,88$)

Əgər elastiklik əmsalını hesablasaq aşağıdakı nəticəni almış olarıq.

$$E_{inv.} = \frac{7,2058 * 246.4706}{3218,294} = 0,551851$$

Bu isə o deməkdir ki, kənd təsərrüfatında əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi 1% artdıqda kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışının həcmi 0,55% artacaqdır.

Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı ilə kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsi arasında əlaqəyə əsasən kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışının həcmi bu göstəricidən asılılığını qiymətləndirmək olar. Bu məqsədlə EXCEL-də tərtib edilmiş aşağıdakı qrafikə əsasən bu asılılığı daha aydın görmək olar.

Qrafik 2. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı ilə kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsi arasında əlaqə.

Qrafikdən göründüyü kimi kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalı ilə kənd təsərrüfatında istifadəyə verilmiş əsas istehsal fondları arasında orta korrelyasiya əlaqəsi vardır ($R^2 = 0,3845$; $D=0,62$). Həmin göstəricilərə əsasən elastiklik əmsalı

$$E_{\text{əsas fond.}} = \frac{4,7867 \times 144,7059}{3218,294} = 0,215227 \text{ olacaqdır.}$$

Bu isə o deməkdir ki, kənd təsərrüfatında istifadəyə verilmiş əsas istehsal fondları 1% artdıqda, kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının həcmi 0,21% artır.

Məlumdur ki, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın başlıca məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların inkişafının sürətləndirilməsinin ardıcıl olaraq davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastruktur layihələrin daha da gücləndirilməsindən ibarətdir.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, ixrac istiqamətli və rəqabətə davamlı məhsul istehsalı üzrə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi kimi mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunması, eləcə də qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq dövlətin büdcə siyasətində iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsi və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması prioritet olacaqdır. İqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcə və valyuta gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi qeyri-neft sektoru tarazlı və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmasında və yüksək gəlirli iqtisadiyyatın formalaşmasında strateji əhəmiyyətə malik rolunu davam etdirəcəkdir. Bu istiqamətdə 2014-2018-ci illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının stimullaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi və ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə aqar sektorun inkişafının davam etdirilməsidir. Bu inkişafın təmin edilməsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslər Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət pro-

sesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən, fiziki şəxslər isə əlavə dəyər vergisini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azad edilmələrinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Kənd təsərrüfatı üzrə əsas fondlara investisiya qoyuluşunun artımı hesabına onun müstəqil inkişaf etmə qabiliyyətinin müəyyən edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

5. Dövlət tənzimlənməsinin aqrar sahə üçün əsas tənzimlənmə obyektlərindən birinə klaster sisteminin təşkilinin sürətləndirilməsi aid edilir.

Aqrar sahədə istehsal tipli klaster respublikamızın regionlarının xarakterik xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq özlüyündə kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçılarını, soyuducu-saxlama şəbəkələrini, lojistik-marketing sistemini, xidmət sahələri müəssisələrini birləşdirməlidir. Bu tipli klasterlərin başlıca üstünlükləri ondan ibarətdir ki, aqrar istehsalı təşkil edərkən burada təsərrüfatdaxili əlaqələr daha sıx və sürətli olur. Nəticə etibarilə buda məhsuldar qüvvələrdən istifadəni daha effektiv edir. Ümumən aqrar sahədə klasterlərin fəaliyyətinin uğurlu olması üçün bir sıra şərtlər zəruridir:

- mövcud torpaq ehtiyatlarını bazis kimi götürməklə məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsini təşkil etmək;
- fəaliyyətdə olan bir sıra aqrar müəssisələrin ümumi məqsəd və maraqlardan çıxış edərək rəqabət üstünlükləri üzrə səylərini birləşdirmək;
- mövcud elmi və tədris müəssisələrinin uyğun profil üzrə yüksək ixtisaslı kadrları hazırlamaq və onların istehsala tətbiqini təşkil etmək;
- idarəetmə orqanlarının koordinasiyası funksiyasını yerinə yetirəcək mərkəzi-klaster müəssisəni yaratmaq;
- bütün səviyyələrdə, xüsusən də aqrar bazar üzrə infrastrukturaları təşkil etmək;
- dövlət səviyyəsində klaster təhsili proqramlarının inkişafı və uyğun mexanizmlər vasitəsi ilə müdafiə etmək;

- maliyyə-kredit institutlarının (bank tipi formasında) yüksək nizamı təmin etməklə onların klaster iştirakçılarına çevrilməsi və bu əsasda lizinq, sığorta və s. bu kimi əməliyyatlara şərait yaratmaq.

Dünya təcrübəsinə nəzər saldıqda aydın olur ki, dövlətin klaster təhsili proqramlarını dəstəkləməsi aqrar sferada rəqabətqabiliyyətliyin təmin olunmasında yüksək səmərə vermişdir. Burada əsas həlqə “elm (təhsil)-istehsal”ın seçilməsidir.

Regional aqrar klaster dedikdə, konkret iqtisadi regionun müəssisə və təşkilatlarının, həmin regionun ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilmiş səylərin birləşməsi nəzərdə tutulur. Regional aqrar klasterdə müəssisə və təşkilatlar arasında əlaqə funksional prinsiplər əsasında qurulmalıdır. Klasterin digər bazar subyektlərinin təşkilati birləşmə formalarından fərqləndirən əsas cəhəti, mütləq olaraq rəqabət mühitinin qorunmasının tələbidir.

Aqrar sektorda klasterlərin (subklaster) mövcudluğu, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının effektivliyinin yüksəlməsinə təkan verəcəkdir. Burada subklaster (aqrar) dedikdə, konkret növ kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalı ilə bağlı birləşmiş müəssisə və təşkilatlar nəzərdə tutulur. Klasterin əsası dedikdə isə, maksimal innovasiya potensialı ilə xarakterizə edilən müəssisə və ya təşkilatlar aid edilir. Burada innovasiya potensialı, innovativ layihələrin (ideyanın) həyata keçirilməsinə imkan yaradan bir sıra faktorun (təşkilati, idarəetmə, əmək, istehsal) məcmusu başa düşülür. Aqrar sahədə beynəlxalq təcrübəyə əsasən ən geniş yayılmış klaster vahidlərindən birinə klaster-pinkini aid etmək olar ki, bu da regional aqrar klasterdə eyni funksional rol daşıyan müəssisə və təşkilatların birləşməsi deməkdir.

Qeyd olunan cəhətləri ümumiləşdirərək hesab edirik ki, aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi klasterlərin yaradılması baxımından müəyyən mərhələlərə bölünməlidir ki, bunlarada aşağıdakıları aid etmək olar:

I mərhələ. Aşağıdakı kriteriyalara uyğun formalaşması üçün ilkin addımların qiymətləndirilməsi: rəqabətə davamlı, innovasiyalı fəaliyyəti aktiv olan müəssisələrin mövcudluğu; klasterin inkişafı üçün rəqabət üstünlüyünün mövcudluğu; coğrafi potensial iştirakçıların geniş kütləsi və məhdud kütlə mövcudluğu; klaster iştirakçılarının arasında işgüzar əlaqənin qurulma imkanları.

II mərhələ. Strateji məsələlərdən, asılı olan optimal klaster strukturunun əsaslandırılması. Regional aqrar klasterin strateji məsələləri dedikdə, bunlar nəzərdə tutulur: Kənd təsərrüfat məhsullarının istehsalında davamlı inkişaf prinsiplərinin aktivləşdirilərək həyata keçirilməsi və regionda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. İqtisadiyyatın aqrar sektorunun inkişafında prioritet istiqamətləri müəyyən etdikdən sonra mütləq olaraq potensial iştirakçıların sayını hesablamaq lazımdır. Düşünürük ki, bu məqsədlər üçün ən çox istifadə olunan klasterin təhlili metodu (Evklidov məsafəsi), hal-hazırda qismən istifadə oluna bilər, çünki bu metodla aqrar klasterin biri-birini tamamlama prinsipi ilə formalaşması indiki dövr üçün nəzərdə tutulmayıb. Subklasterin ($SSK_{\text{poten.}}$) potensial iştirakçıların sayını hesablamaq üçün təklif edilən formulası aşağıdakı kimidir:

$$SSK_{\text{poten}} = (\sum_i^n \text{İst} \cdot k_{\text{inv}}) + \mathcal{S}_{\text{emal}} \quad (1)$$

$$k_{\text{inv}} = \mathcal{S}_{\text{inv}} / \mathcal{S}_{\text{üm}} \quad (2)$$

Burada, n -subklasterə daxil olan rayonların sayı, İst.-kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının sayı müvafiq ixtisaslaşmaya uyğunluğu, k_{inv} - innovativ aktivliyin amili, $\mathcal{S}_{\text{emal}}$ -müvafiq kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərin sayı, $\mathcal{S}_{\text{inv}}$ -məhsul istehsalında innovativ texnologiyaları istifadə edən və ya istifadə etməyə hazırlaşan şirkətlərin sayı, $\mathcal{S}_{\text{üm}}$ -şirkətlərin ümumi sayı.

III mərhələ. Prioritet istiqamətlərin konkretləşməsi ilə aparıcı klaster-pinklərin konsentrasiyası. Bu mərhələnin həyata keçməsi üçün regional aqrar klasterin təşkil edilmə məqsədi və missiyası müəyyən olunmalıdır, müəssisənin innovativ texnologiyaları və aqrar biznesin idarəedilməsi sistemləşdirilməlidir. Bütün bunların həyata keçməsi, hüquqi və elmi bazaya əsaslanan adaptasiya dövrünü keçdikdən sonra mümkün olacaqdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, araşdırmış olduğumuz hər bir iqtisadi rayonun özünəməxsus istehsal potensialı vardır. Misal üçün onu göstərmək olar ki, Aran iqtisadi rayonunda pambıq istehsalı üçün potensialın olmasına baxmayaraq istehsal mövcud tələblər səviyyəsində və həcmində reallaşa bilmir. Ona görə də hesab edirik

ki, klaster sisteminin yaradılmasına uyğun ən nümunəvi iqtisadi rayon pambıq istehsalı üzrə Aran iqtisadi rayonu hesab olunur.

Kənd təsərrüfatında klasterlərin yaradılması sxemi aşağıdakı strukturda olmalıdır:

1. Klaster işçilərinin struktur və ştatlarının yaradılması.

2. İstehlak nemətlərinin marketinq potensialının yüksəldilməsi və vəzifələrin əsaslandırılması.

3. Klasterə daxil olan müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulların keyfiyyətinin bütün səviyyələrdə idarə olunması siyasəti və strategiyasının hazırlanması.

4. Kənd təsərrüfatı klasterlərinin təşkilati strukturu və işçilərinin hazırlanmasının təkmilləşdirilməsi.

5. Biznes proseslərinin özünü qiymətləndirməsi (iş prosesinin yoxlanılması və təşkilatın istehsal təhlilinin aparılması).

6. Müəssisə daxilində iş prosedur qaydalarının müəyyənliyi, kənd təsərrüfatı klasterlərinə daxil olmanın asanlaşdırılması.

7. Daxili standartların və keyfiyyət menecmenti sisteminin hazırlanması.

8. Keyfiyyət menecmenti sisteminin əsas göstəricilərinin təsdiq olunması, klasterə daxil olan müəssisələr üçün iş prosesi xarakteristikasının ölçülməsi və sisteminin yaradılması.

6. Azərbaycanla aqrar sahə üzrə həyata keçirilən dövlətin qiymət tənzimlənməsi beynəlxalq meyillərin də nəzərə alınması ilə aparılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin ÜTT-yə daxil olmaq istiqamətində aparmış olduğu müzakirələr və danışıqların əsas prioritet təşkil edən məqamlarından biri də şübhəsiz ki, aqrar sahə üzrə dövlətin qiymət siyasətidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ÜTT üzrə razılaşmalarda dövlətin himayəçilik siyasəti təkmil rəqabət mühitinə və xarici ticarət rejiminə mənfi (təhrifedici) təsir edən “Sarı zənbil” tədbirləri, belə bir təsiri göstərməyən “Yaşıl zənbil” və “Mavi zənbil” adını almaqla üç əsas qrupa bölünmüşdür.

Mövcud şərtlər daxilində qeyd edə bilərik ki, “yaşıl və mavi zənbil” tədbirləri aqrar sahədə mövcud qiymətlərə bilavasitə ola-raq təsir göstərmir və bu tədbirlərin ölkə ərazisində həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

“Yaşıl zənbil” tədbirlərinə aid olan və dövlətin aqrar sahə üzrə müvafiq proqramlarına uyğun olan əsas cəhətlər-vergi, dövlət büdcəsindən maliyyələşmələr, qiymətlərin dəstəklənməsi təşkil edir. Lakin, qiymət məsələsində “Yaşıl zənbil” tədbirlərində bəzi çatışmazlıqlar vardır ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin hər zaman dövlət tərəfindən tənzimlənmə bilməməsi amilidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Mavi zənbil” tədbirləri dünyanın çox ölkələrində aqrar məhsulların qiymətlərinin, təklif artıqlığının nəticəsində enməsinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən sistemli siyasətdir. Başqa cür ifadə etsək deyə bilərik ki, bu tədbirlər bilavasitə olaraq aqrar sahədə istehsalçı qiymətlərinin dəstəklənməsinə əsaslanır. “Sarı zənbil” sistemi tədbirləri üzrə bilavasitə olaraq aqrar sahəyə maliyyə yardımının (dotasiya və subsidiyaların) özündə birləşdirir. Lakin, “Sarı zənbil”-in də qiymət tənzimlənməsi ilə bağlı özünə məxsus tərəfləri vardır ki, onlar da aşağıdakılardır:

a) Kənd təsərrüfatı məhsullarının alışı və satışı üzrə bazarlarda yarana biləcək qiymət fərqlərinin sığortalanması.

b) Aqrar istehsalçılara yeri gəldikdə bazar qiymətlərindən də aşağı qiymətlər təklif etmək (xidmətlər göstərmək).

c) İstehsalçılardan kənd təsərrüfatı məhsullarının yeri gəldikdə bazar qiymətlərindən də yuxarı qiymətlərlə məhsul və xidmətlərin alışı.

d) Qiymət tənzimlənməsində büdcə vəsaitləri üzrə istifadə, istehsalçılara maliyyə yardımı, borcun silinməsi və vaxtın uzadılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi.

e) Qiymət tənzimlənməsində ən vacib amil olan kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasına, saxlanılmasına və reallaşdırılmasına güzəştlərin edilməsi.

Qeyd olunduğu kimi aparılmış təhlillər onu göstərdi ki, aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi müxtəlif metodlardan fəal sürətdə istifadə olunmaqla həyata keçirilir. Həyata keçirilmiş qiymət liberallaşdırılması müəyyən mənada milli iqtisadiyyatda başa çatmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sektor bazar şəraitində tam formada liberal qiymətlərə əsaslanma bilməz və bu baxımdan da digər sahələrdə bərabər şərtlərlə rəqabətə girə bilməz. Buna görə də, hesab etmək lazımdır ki, iqtisadi sistemin və onun ayrı-ayrı sahələrinin

liberallaşdırılması beynəlxalq səviyyədə nə qədər müsbət hal kimi qiymətləndirilsə də, ümumilikdə götürüldükdə aqrar sahə dövlət müdaxiləsinə həmişə ehtiyac duymuşdur. Bu baxımdan da aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin ən başlıca problemlərindən biri şübhəsiz ki, liberal qiymətlər ilə tənzimlənen qiymətlər arasında tarazlığın tapılmasıdır. Belə bir nisbətənin tapılması aqrar sahədə dövlət müdaxiləsinin mövcud tələbatlar baxımından yeni keyfiyyət halında olmasını zəruri etmişdir. Dövlət, qiymətləri tənzimləməkdə daxilən bazar prinsipi olan liberallaşma meylinə xələl gətirməməli, müsbət qiymətləndirmə baxımından onun konkret kriteriyalarına uyğun olmalıdır.

Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin və bunun da nəticəsində formalaşan bazar konyukturasının aqrar sahəyə, bu sahənin rəqəbatqabiliyyətliliyinə təsirinin konkret şəkildə müvafiq qiymətləndirmə metodları vardır. Bu qiymətləndirmə metodu ilk dəfə olaraq, Eric A. Monke və Scott R. tərəfindən təklif edilərək tərtib edilmişdir (1989).

Cədvəl 2

Qiymət siyasəti üzrə mövcud təkmilləşmə metodu

	Gəlirlər	Xərclər		Mənfəətlər
		Satıla bilən istehsal vasitələri	Daxili resurslar	
Fərdi qiymətlər	A	B	C	D
Sosial qiymətlər	E	F	G	H
Kənarlaşmalar	I	J	K	L
Bazar çatışmamazlıqlarının təsirləri	M	N	O	P
Təhrifedici siyasətin təsirləri	Q	R	S	T
Effektiv siyasətin təsirləri	U	V	W	X

Mənbə: Eric A. Monke və Scott R. Pearson. 1989. *the policy analysis matrix for agricultural development*.
<http://www.stanford.edu/group/FRI/indonesia/documents/pambook/Output/pamtoc/html>

PAM metodundan istifadə etməklə iqtisadi siyasətin təsirinin qiymətləndirilməsi gəlirlərin, xərclərin və mənfəətin fərdi və sosial göstəriciləri arasındakı fərqlərin öyrənilməsinə əsaslanır (fərdi və sosial qiymətlərin hesablanması qaydaları daha ətraflı şəkildə yuxarıda-DRC əmsalının hesablanması metodikasında verilmişdir). Başqa sözlə, həmin fərqlər, yəni kənarlaşmalar siyasət təhlilinin əsas obyektidir. Bu kənarlaşmalar isə birinci sətrdəki göstəricilərdən ikinci sətrdəki göstəriciləri çıxmaqla tapılır (A-E=İ, B-F=J, C-G=K və D-H=L).

Gəlir, xərc və mənfəət göstəricilərinin istənilən biri üçün fərqlərin yaranması iqtisadi sistemdə sərbəst bazar qanunauyğunluqlarından kənarlaşmaların mövcud olmasını göstərir. Kənarlaşmalara üç qrup amillər təsir göstərir: bazar çatışmazlıqları (matrisin 4-cü sətri - MNOP), təhrifedici siyasət (matrisin 5-ci sətri - QRST) və effektiv siyasət (matrisin 6-cı sətri - UVWX).

Aqrar sahədə dövlətin qiymət tənzimlənməsində vacib hesab olunan amillərdən biri də bazar çatışmazlığıdır ki, bu da özlüyündə inhisarçılığın əmələ gəlməsində təzahür edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sahədə qiymət tənzimlənməsinin başlıca obyekt inhisarçılığa gətirib çıxarmayan məhsul istehsalı üçün nəzarət sisteminin yaradılmasıdır. Xüsusən də kənd təsərrüfatı məhsullarının və onların emalını əhatə edən sahələrdə xammal və onun daxili qiyməti beynəlxalq paritet qiymətlərdən aşağı səviyyədə olur ki, nəticədə bu qiymətlərin tənzimlənməsinə respublikamızda subsidiyalaşmalar tətbiq edilir.

7. Aqrar sahədə yeni təsərrüfat subyektlərinin yaradılması və onların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi bütövlükdə əsaslı struktur dəyişikliklərinin aparılmasını, istehsalın əsaslı inkişafını və yeniləşməsinə tələb edir.

Aqrar sahədə lazımi kredit ehtiyatlarının yaradılması-müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan təsərrüfat subyektlərinə güzəştli şərtlərlə kredit verməyə, ssudaya görə ödəməsinin aşağı faizini tətbiq etməyə imkan verə bilər. Etiraf edilməlidir ki, verilən kreditlərin faizi təsərrüfatların fəaliyyətinin iqtisadi normativ rolunu lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilmir. Həmçinin kreditin, təsərrüfatların

özünümaliyyələşdirmə mənafeyinə təsiri, bəzən məqsədəuyğun xarakter daşımır və istehsalın nəticələrinə stimullaşdırıcı təsiri yetərinə deyildir. Kredit faizinə manatla nəzarətin rolunu gücləndirmək üçün, onun indiki praktikasında xırda dəyişikliklər etmək kifayət deyildir. Bunun üçün, aqrar sahədə kredit faizlərinin müəyyən olunması və idarə edilməsi sistemi köklü surətdə dəyişdirilməli, faiz siyasəti dövlətin aqrar siyasətinin, həmçinin bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun qurulmalıdır. Qeyd olunduğu kimi, aqrokredit faizinin əsas müəyyənədicisi amili vaxt göstəricisi, yəni verilmə müddəti olmalıdır. Kreditlərin verilmə müddəti nə qədər çox olarsa, istehsalda əlavə dəyər yaradılmasına şərait yaranar, kreditin dəyəri və onun aqrar sahə sisteminə istehsalın stimullaşdırıcı təsiri yüksələr. Bank riskinə gəldikdə isə onu demək lazımdır ki, kreditlərin müddəti artıqca onu götürənlərin maliyyə vəziyyətində xoşagəlməz dəyişikliklərin yaranma ehtimalı da artır və kreditin vaxtında qaytarılma təminatı zəifləyir. Kredit faizlərinin səviyyəsinə təsir göstərən amillərdən biri də kənd təsərrüfatında istehsalın mövsümlidir. Araşdırmalar göstərir ki, mövsümi xüsusiyyətlərə malik olan aqrar sahəyə verilən nisbətən yüksək faizli kreditlər, həmin sahələrlə mövsümi olmayan sahələr arasında qeyribərabər şərait yaradar, bu zaman isə qiymətlə kredit faizi arasındakı iqtisadi bağlılıq pozular. Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına yüksək əmək və materialtutumlu bitkilərin becərilməsinə, bir sıra zəruri ərzaq məhsulları, habelə ölkə əhalisi üçün gündəlik tələbat məhsulları hesab olunan, lakin daxili bazarda xaricdən gətirilmiş bəzi məhsullara nisbətən xeyli ucuz başa gələn məhsulların istehsalını maraqlandırmaq üçün dövlət subsidiyalarının ödənilməsi sisteminin tətbiqi, bütövlükdə aqrar sahədə təsərrüfatların inkişafına şərait yaradacaqdır.

Aqrar sahənin kredit təminatının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər sistemi elə həyata keçirilməlidir ki, bu proses bütövlükdə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasına xidmət edərək iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasında iqtisadi balanslaşdırmanı təmin etməklə aqrar sahənin istehlakçı təbəqələrinin sosial müdafiəsinə əlverişli şərait yaratsın. Bu sahədə kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi və inkişafında əsas məqsəd-iqtisadi mexanizmin tərkib elementlərinin

təsir gücünün artırılması yolu ilə, bazarda tələb və təklif arasında iqtisadi tarazlığın əldə edilməsidir.

Qeyd olunanlarla yanaşı onu vurğulamaq lazımdır ki, respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının alışı, saxlanması və satışı ilə məşğul olan dövlət şirkətinin yaradılması olduqca zəruridir.

Dissertasiyada aparılan tədqiqat üzrə aşağıdakı təkliflər irəli sürülmüşdür:

- Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın strateji sahəsi olduğundan, bu sahədə həyata keçirilən iqtisadi tədbirlərin səmərəli olması zəruriliyindən, aqrar sahənin strukturuna daxil olan bütün bölmələrin yenilənməsi və inkişafının təmin olunmasına mənfi təsir göstərən amillərin aradan qaldırılması baxımından və istehlak mallarına olan tələbatın böyük bir hissəsinin ödənilməsinə görə sahənin tənzimlənməsində dövlətin rolunun gücləndirilməsi zəruridir.

- Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi, əsasən dövlətin kənd təsərrüfatı məhsullarının xammal və hazır formada istehsalına, emalına, satışına, eyni zamanda bu sahəyə göstərilən maddi-texniki təchizat və maliyyə-texniki xidmətlərində təzahür edir. Lakin, aqrar sahədə qəbul edilmiş bu tip ümumi yanaşmalarla yanaşı, aşağıdakı istiqamətlərə də diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun ola bilər: aqrar bazarın özünü tənzimləməsi ilə, dövlət tənzimlənməsinin əlaqələndirilməsi; iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında aqrar sahənin real rolunun nəzərə alınması və makroiqtisadi mexanizmlərin formalaşmasının aqrar bazara təsirinin qiymətləndirilməsi; aqrar bazarda tələb və təklif uyğunsuzluğunun aradan qaldırılması üçün strateji kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə dövlət ehtiyatları fondunun yaradılması və bu fondan aqrar sahənin möhkəmləndirilməsində istifadə edilməsi.

- Aqrar sahədə tarif və qeyri-tarif vasitələrindən (kvotalar, lisenziyalar, qadağalar və s.) istifadə etməklə, səmərəli dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi və ixracın (emal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının) subsidiyalasdırılması.

- Aqrar sahəyə dövlət yardımının təkmilləşdirilməsi proqramlı dövlət yardımı üsulundan daha çox, aqrar sahədə elmi-texniki nailiyyətlərin maliyyələşdirilməsinə əsaslanmalıdır. Burada paylı

yardım üsulundan (müəyyən proqramlarla nəzərdə tutulan büdcədən avans ayırmaları və büdcə xərclərinin tam kompensasiyası aiddir. İkinciyə isə, təsərrüfatlarda həqiqi istehsal xərclərinin və müəyyən subvensiyaların kompensasiyası) geniş istifadə edilməsi zəruridir.

- Kənd təsərrüfatında həm dövlət sifarişi, həm də dövlət nəzarəti mühüm rol oynamalıdır. Məhz bu baxımdan, aqrar bazarın tənzimlənməsi və infrastruktur bölmələrin inkişafı baxımından tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Qeyd olunan tədbirlər sisteminə bunları aid etmək olar: Məhsul istehsalçılarının gəlirlərinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayan satış sisteminin müasir infrastrukturunu və ərzaq bazarının tənzimlənməsi sisteminin yaradılması, lizinq fəaliyyətinin subyektlərinin sayının artırılması, lizinq şərtləri ilə gətirilən məhsulların çeşidinin və nomenklaturasının genişləndirilməsi.

- İlk öncə klasterlərin formalaşması üçün mövcud şəraitə uyğun kriteriyalar müəyyən olunmalıdır. Bunun üçün ərzaq təhlükəsizliyi və bazarların yerli məhsullarla doldurulması vacib hesab olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi klasterlərin yaradılması bazasında regional xarakter daşmalıdır.

Müəllifin çap olunan elmi əsərlərinin siyahısı:

1. Abbasova V.M. Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin formalaşması xüsusiyyətləri. Tezis. "Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri". Bakı-2010, səh.506-507

2. Abbasova V.M. Qloballaşma şəraitində aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsi. Tezis. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər. III Beynəlxalq konqresin tezisləri (15-17 oktyabr 2010). Bakı/Azərbaycan, səh.147-148

3. Abbasova V.M. Regionlarda aqrar sahənin inkişafının əsas xüsusiyyətləri. Məqalə. AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №1-2010, səh.91-95

4. Abbasova V.M. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin xarakterik cəhətləri. Məqalə. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər, II Buraxılış, Bakı-2010, səh.78-83

5. Abbasova V.M. Принципиальные задачи государства по регулированию аграрной сферы. Тезис. Международная научно-практическая конференция «2-й Белорусский инновационный форум». (18-19 ноября 2010 г.), səh.12-17

6. Abbasova V.M. Aqrar sahəyə dövlət yardımının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Məqalə. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər, II Buraxılış, Bakı-2011, səh.265-270

7. Abbasova V.M. Aqrar sahədə qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi məsələlərinə dair. Тезис. “Elmin müasir nailiyyətləri” mövzusunda III Beynəlxalq iştiraklı distansion elmi konfransın materialları. Bakı ş., 28-30 oktyabr 2011-ci il, səh.43-45

8. Abbasova V.M. Aqrar sferada dövlətin qiymət siyasətinin formalaşması. Тезис. Sumqayıt Dövlət Universiteti. “İnnovasiya yönümlü inkişafın sosial-iqtisadi problemləri” Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Sumqayıt-2012, səh.158-159

9. Abbasova V.M. Aqrar sahədə qiymətin dövlət tənzimlənməsinin xarakterik xüsusiyyətləri. Тезис. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Bakı 27-28 iyun 2012, səh.418-423

10. Abbasova V.M. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahənin qiymət tənzimlənməsi. Тезис. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun 50 illik yubleyinə həsr olunmuş “Aqrar İqtisadiyyatın Aktual Problemləri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın Materialları. Bakı-2012, səh.289-290

11. Abbasova V.M. Müasir mərhələdə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin əsas cəhətləri. Məqalə. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. II buraxılış. Bakı-2013, səh.248-253

12. Abbasova V.M. Особенности формирования государственного регулирования аграрной сферы в Азербайджанской Республике. Мəqalə. Агросвіт (Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Товариство з обмеженою відповідальністю «ДКС центр»), 05.05.2013, səh.40-44

13. Abbasova V.M. Aqrar sahənin inkişafında dövlət tənzimlənməsinin rolu. Tezis. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı Biznes Universiteti. Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illik Yubleyinə həsr olunmuş “Azərbaycanın aktual problemləri” mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları. 3 may 2013-cü il, səh.287-300

14. Abbasova V.M. Aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin müasir bazar elementləri. Məqalə. AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası İqtisadiyyat. №2-2013, səh.197-201

15. Abbasova V.M. Yüzbaşıyeva G.Z. Aqrar sahənin inkişafında klasterlərin rolu. Məqalə. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. III buraxılış. Bakı-2014, səh.213-218

16. Abbasova V.M. Aqrar sahənin inkişafı üzrə tənzimlənmənin əsas cəhətləri. Tezis. Azərıtıfəq Azərbaycan Koooperasiya Universiteti. Regional İqtisadi Siyasət və Koooperasiya Münasibətlərinin İnkişafı. Bakı, 22 noyabr 2014, səh.702-704

17. Abbasova V.M. Aqrar sahənin kreditləşdirilməsi problemi və həlli istiqamətləri. Tezis. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı Biznes Universiteti. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Səmərəli islahatların uğurlu nəticələri: reallıqlar və perspektivlər” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları (məruzə və çıxışlar) 04-05 may 2017-ci il, səh.360-363

18. Abbasova V.M. Aqrar sahənin tənzimlənməsinin müasir problemləri. Tezis. Azərbaycan Universiteti. Modernləşmə şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafının aktual problemləri və perspektiv istiqamətləri. Bakı, 10 oktyabr 2018-ci il, səh.338-340

19. Abbasova V.M. Kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Məqalə. Azərbaycan Milli

Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. V buraxılış. 2018-ci il, səh.198-203

20. Abbasova V.M. Aqrar sahədə ümumi məhsul istehsalının qiymətləndirilməsi. Məqalə. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. №5 2019-cı il, səh.245-255

21. Abbasova V.M., Şirinova R.V. Torpaq resurslarının idarə olunması göstəriciləri üzrə Azərbaycanın mövqeyinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. Tezis. Al Farabi Uluslararası Sosial Bilimlər Dergisi ISSN 2564-79467. Uluslararası Sosial Bilimlər Konqresi 1-2 mayis 2020-Bursa, səh.47-48

22. Abbasova V.M., Şirinova R.V. Mülkiyyət hüququnun idarə olunması göstəriciləri üzrə Azərbaycanının mövqeyinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. İqtisadi artım və ictimai rifah jurnalı. Bakı-2021, səh.148-156.

Dissertasiyanın müdafiəsi “16” fevral 2022-ci il tarixdə saat 11:00-da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1143, Azərbaycan Respublikası, Bakı ş., H.Cavid pr., 115

e-mail: economicscomaz@gmail.com

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “12” yanvar 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 10.01.2022
Kağızın formatı: A5
Həcm:39 939
Tiraj: 100